

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

Кафедра педагогіки

КНЯЖЕВА І. А.

Методичні рекомендації до лекційних, практичних занять

і виконання самостійної роботи

з навчальної дисципліни

«МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У ГАЛУЗІ ОСВІТИ»

**для здобувачів вищої освіти третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти**

Одеса – 2023

Рекомендовано до друку рішенням ученої ради Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 5 від 30 листопада 2023 року).

Княжева І. А. Методичні рекомендації до лекційних, практичних занять і виконання самостійної роботи з навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень у галузі освіти» для здобувачів вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти зі спеціальностей 011 Освітні, педагогічні науки; 015 Професійна освіта: Одеса, Університет Ушинського, 2023. 36 с.

Рецензенти:

– Ірина АННЄНKOBA, доктор педагогічних наук, професор начальник навчального відділу Одеського національного медичного університету

– Тетяна КОЙЧЕВА, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського.

Методичні рекомендації розроблено для допомоги здобувачам третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти зі спеціальностей 011 Освітні, педагогічні науки; 015 Професійна освіта. Подано анотацію навчальної дисципліни, плани лекційних і практичних занять, завдання для самостійної роботи, рекомендовану літературу, вимоги до знань і вмінь здобувачів освіти, набутих у процесі вивчення дисципліни, засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання.

ЗМІСТ

Опис навчальної дисципліни
Анотація навчальної дисципліни
Плани лекційних і практичних занять
Завдання для самостійної роботи
Індивідуальні навчально-дослідні завдання
Критерії оцінювання
Засоби оцінювання та методи демонстрування
результатів навчання
Рекомендована література
Інформаційні джерела

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, ОНП, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань	Статус дисципліни: Обов'язкова	
Модуль – 1	Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки; 015 Професійна освіта Назва ОНП «Освітні, педагогічні науки»; «Професійна освіта»	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 3		1	2
Індивідуальне науково-дослідне завдання – проект «Методологічні засади наукового дослідження»		Семестр	
Загальна кількість годин – 90		2	3
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 1,4 самостійної роботи студента – 5	Рівень вищої освіти: третій (освітньо-науковий) Ступінь освіти: Доктор філософії (PhD)	Лекції	
		10 год.	2 год.
		Практичні, семінарські	
		14 год.	4 год.
		Лабораторні	
		Самостійна робота	
		46 год.	64 год.
Індивідуальні завдання			
20 год.	20 год.		
Вид контролю: залік			

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 26,7% : 73,3%

для заочної форми навчання – 6,7% : 93,3%

АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Методологія наукових досліджень у галузі освіти» є обов'язковою в підготовці здобувачів вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти зі спеціальностей 011 Освітні, педагогічні науки; 015 Професійна освіта.

Мета навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень у галузі освіти»: формування у здобувачів вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня свідомого ставлення до вибору світоглядної позиції в науковому пізнанні та здатності її реалізовувати в галузі освіти відповідно до цілей дослідження.

Передумови для вивчення дисципліни: для вивчення навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень у галузі освіти» здобувачі мають опанувати знання таких ОК, як-от: «Філософія та етика наукових досліджень», «Освітні стратегії та розроблення педагогічних систем і процесів».

Очікувані програмні результати навчання:

ПРН 11 Володіти вміннями логічно здійснювати науковий пошук, структурувати експериментальне наукове дослідження, визначати етапи його проведення і добирати відповідні форми, методи і засоби досягнення професійних завдань

ПРН 14 Глибоко розуміти загальні принципи та методи педагогічних наук, а також методологію наукових досліджень, застосувати їх у власних дослідженнях у сфері освіти та у викладацькій практиці

Очікувані результати вивчення дисципліни:

Знати: сутність, зміст і роль методології в науковому пізнанні в галузі освіти; рівні методології наукового пізнання педагогічних явищ і процесів; співвідношення методології та методики наукового дослідження; призначення основних методологічних підходів щодо дослідження педагогічних явищ; основні вимоги щодо вибору методології дослідження; принципи розроблення методології педагогічного дослідження; способи реалізації методології педагогічного дослідження.

Уміти: обґрунтовувати та характеризувати методологічні підходи відповідно до обраної мети і предмета дослідження; пояснювати сутність і вибір методології педагогічного дослідження як способу відповіді на запитання щодо природи і чинників розвитку людини в умовах освіти, розробляти зміст і логіку дослідницьких завдань відповідно до обраної методології; пояснювати і презентувати власну світоглядну методологічну позицію іншим через застосування відповідних дослідницьким завданням методологічних підходів.

Інтегральна компетентність: Здатність розв'язувати комплексні проблеми професійної та дослідницько-інноваційної діяльності у сфері освіти, що передбачає глибоке переосмислення наявних і створення нових цілісних знань та професійно-педагогічної практики

Загальні компетентності:

ЗК 1 Володіння навичками критичного мислення

ЗК 4 Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел

Спеціальні компетентності:

СК 7 Здатність виконувати оригінальні дослідження, досягати наукових результатів, які створюють нові знання в освіті, педагогіці та дотичних міждисциплінарних напрямках і можуть бути опубліковані у провідних наукових виданнях.

СК 8 Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми дослідницького характеру в сфері освіти, оцінювати та забезпечувати якість виконуваних досліджень.

Міждисциплінарні зв'язки: «Філософія та етика наукових досліджень», «Культура української наукової мови».

**ОПАНОВУЮЧИ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗДОБУВАЧ
ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ
ДОБРОЧЕСНОСТІ:**

- сумлінно, вчасно і самостійно (крім випадків, які передбачають групову роботу) виконувати навчальні завдання, завдання проміжного та підсумкового контролю;
- бути присутнім на всіх навчальних заняттях, крім випадків, викликаних поважними причинами;
- ефективно використовувати час на навчальних заняттях для досягнення навчальних цілей, не марнуючи його на зайві речі;
- сумлінно виконувати завдання з самостійної роботи, користуватися інформацією з надійно перевірених джерел, опрацьовувати запропоновані та додаткові літературні джерела та Інтернет-ресурси.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Методологія та її роль у науковому пізнанні в галузі освіти

Лекційне заняття

План

1. Світоглядна позиція дослідника та її роль у науковому пізнанні в галузі освіти.
2. Поняття про природничу і гуманітарну сферу наукового пізнання. Особливості гуманітарної сфери наукових досліджень.
3. Визначення понять «методологія», «методологія педагогіки», «дослідницький (методологічний) підхід». Співвідношення методології та методики наукового дослідження.
4. Методологія як спосіб відповіді на запитання щодо природи і чинників розвитку людини в умовах освіти.
5. Рівні методології наукового пізнання педагогічних явищ і процесів (філософський, загальнонауковий, конкретно- науковий).
6. Сучасна методологія педагогічних досліджень та її функції.

Теоретичний блок

Дослідження, як діяльність, метою якої є отримання нових наукових знань, потребує чіткої організації, визначення тих орієнтирів, крізь призму яких буде здійснюватись інтерпретація здобутих результатів, пошук можливих шляхів і умов ефективного розвитку й удосконалення досліджуваного явища. Для цього і призначена методологія.

Методологія (від грец. Methodos – спосіб, метод і logos – наука, знання) – вчення про побудову людської діяльності, про принципи, форми, методи наукового пізнання і перетворення оточуючої дійсності.

Методологія педагогіки – це відправна концепція, система знань і відправних положень педагогічної теорії, про принципи дослідницького підходу до розгляду педагогічних явищ і методів їх дослідження, шляхи впровадження здобутих знань у практику виховання, навчання, освіти.

Методологія наукового дослідження аналізує головним чином ті методи та засоби пізнання, які використовуються вченим, як на емпіричній, так і теоретичній стадії дослідження. Методологія виділяє суттєві ознаки, які притаманні будь-яким експериментам, вимірам і спостереженням.

Систематичний і послідовний характер наукового знання в значній мірі зумовлений саме тим, що наука не просто реєструє емпірично знайдені факти і результати, а прагне пояснити їх. Точне оперування поняттями, судженнями і умовиводами дозволяє також краще контролювати результати наукового дослідження.

У науці доведено правомірність безлічі підходів у трактуванні будь-якого явища, у тому числі, звичайно й освітнього, причому різні підходи не виключають один одного, а реалізують різні плани розгляду об'єкта, що пізнається.

Термін «підхід» є категорією, що застосовується для позначення вихідної настанови, із погляду якої дослідник здійснює вирішення певних теоретичних і практичних проблем.

У науковій інтерпретації, підхід – це усвідомлена орієнтація педагога-дослідника на реалізацію у своїй діяльності певної сукупності взаємопов'язаних цінностей, цілей, принципів, методів дослідницької діяльності, що відповідає вимогам прийнятої освітньої парадигми.

На відміну від наукової парадигми, яка визначає світоглядні орієнтири, ціннісне бачення реальності, методологічний підхід фіксує сукупність норм, правил, приписів, за якими організується дослідницька діяльність.

Отже, щодо методологічної категорії, то підхід визначається як методологічний засіб, методологічна основа дослідження, методологічне підґрунтя для вирішення поставленої проблеми.

Дослідницький (методологічний) підхід – це вихідний принцип, вихідна позиція, сукупність вихідних настанов наукового пошуку.

За своїм призначенням методологічні підходи виконують такі основні функції:

- визначають способи здобуття наукових знань, шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;
- створюють логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання;
- забезпечують різнобічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагають уведенню нової інформації до фонду теорії науки;
- забезпечують уточнення, збагачення, систематизацію наукового термінологічного апарату.

Центром гуманітарної сфери знання виступає сам суб'єкт пізнання, який характеризується швидкою змінюваністю, нестабільністю. Тобто суб'єкт сам стає предметом пізнання самого себе і намагання розглядати його як об'єкт освіти, без урахування суб'єктивного світу, не результативні. Соціогуманітарне знання передбачає перехід від факту до смислу, від речі до цінності, від пояснення до розуміння, як заглиблення у «світ смислів» іншої людини, осягнення й інтерпретацію її прагнень, думок, почуттів, намагань. Воно нерозривно пов'язане не лише з розширенням культурного простору, створенням нових культурних реалій, а й несе зміни до соціального життя і внутрішнього світу людини.

Соціогуманітарному знанню, до якого належить педагогічне, притаманна наявність варіативних моделей пояснення складних феноменів, яким виступає методична культура, допустимість альтернативних підходів до вирішення проблеми її розвитку, адже жодна теорія не є повною, а тому не може претендувати на абсолютну істину. Це пов'язано з постійним розвитком у часі історії і просторі культури об'єктів пізнання. Продукти діяльності і сама людина заново проходять перевірку кожним новим поколінням, наповнюються новим значенням і смислом. Убудованість у структуру гуманітарного пізнання суб'єкта як носія певної культури, базових настанов, ціннісних орієнтацій тощо, в епістемологічній площині проявляється в

«теоретичній завантаженості» емпіричного факту в соціогуманітарному дослідженні.

Гуманітарне знання має на меті об'єктивне пізнання сутності, законів розвитку об'єкта вивчення, яким у нашому випадку виступає методична культура. Проте на відміну від природознавчих наук, у самому його об'єкті подано суб'єкт. Тому поруч із необхідністю вивчення об'єктивних процесів постає специфічне завдання пояснення суб'єктивного світу. Наукове пізнання починає розглядатися в контексті його соціального буття, культурно-історичних традицій, стосовно світу людських цінностей. Це вкрай необхідно, бо пошук істини пов'язаний із визначенням можливих напрямів перетворення об'єкта, що безпосередньо стосується гуманітарних цінностей, які визначають стратегію наукового пошуку. Знання не тотожне істині і включає також цінності.

Філософське і гуманітарне знання зіставляються як універсально-загальне і конкретно-спеціальне знання про людину, її світ і культуру. Виокремлюються такі філософські засади гуманітарного знання:

- критерій тут не точність пізнання, а глибина проникнення;
- пізнання спрямоване на індивідуальне, що не розглядається як особливий випадок певної закономірності, а береться у своїй самоцінності й автономності;
- це галузь «відкриттів, щирості, впізнавань, повідомлень»;
- діалогічність як «складність двобічного акту пізнання-проникнення», активність того, хто пізнає, і активність того, кого пізнають;
- вміння пізнати і вміння виражати себе.

Практичне заняття

Семінар «Методологія як спосіб відповіді на запитання щодо природи і чинників розвитку людини в умовах освіти»

Питання для обговорення

1. Роль методології у діяльності дослідника.
2. Поясніть тезу: «Методологія – це «система координат» наукового дослідження.
3. Методологія як чинник об'єктивізації наукової інформації.
4. Філософський рівень методології наукового пізнання педагогічних явищ і процесів.
5. Загальнонауковий рівень методології наукового пізнання педагогічних явищ і процесів.
6. Конкретно-науковий рівень методології наукового пізнання педагогічних явищ і процесів.
7. Доведіть, як застосування методологічних підходів допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки.

Завдання для самостійної роботи

Підготувати презентацію з теми «Методологія та її роль у науковому пізнанні в галузі освіти».

Рекомендована література: [2], [3], [5], [6], [10], [11], [12], [16], [23]
[26].

Тема 2. Сутність і цілі компетентнісного й акмеологічного підходів

Лекційне заняття

План

1. Сутність та історія формулювання понять «компетентність» і «компетенція» і «компетентнісний підхід».
2. Компетентнісний підхід та історія його становлення.
3. Основні пізнавальні завдання компетентнісного підходу.
4. Проблеми пізнання педагогічних явищ і процесів з позиції компетентнісного підходу та способи їх вирішення.
5. Визначення поняття «акмеологія» і «акмеологічний підхід».
6. Особливості акмеологічного підходу та його застосування в процесі вирішення дослідницьких завдань у сфері освіти.

Теоретичний блок

Компетентнісний підхід виник у відповідь на запит суспільства в цілому і конкретних роботодавців, зокрема, у конкурентоздатних, освічених, мобільних, готових до творчої конструктивної умотивованої діяльності, здатних динамічно і компетентно приймати оптимальні рішення вибору, таких, які мають високий рівень духовно-морального розвитку, сформоване почуття відповідальності за долю країни.

Терміни «компетенція» і «компетентність» складають понятійне ядро і виступають основними категоріями компетентнісного підходу. Визначимо сутність та основні якісні характеристики зазначених категорій, що дозволяють чітко їх ідентифікувати, маркувати, розрізняти й усвідомлювати підпорядкування, взаємозалежність і взаємозумовленість. Одразу зазначимо, що наявні і досі дискусії щодо сутності цих понять, значною мірою спричинені проблемами їх перекладу, наприклад слово «competency» перекладалося і як «компетенція», і як «компетентність» більш того, в деяких зарубіжних і вітчизняних виданнях вони ототожнюються, або й «розводяться», але по-різному.

Компетенція – це об’єктивна категорія, встановлена суспільна норма, вимога щодо необхідних для успішної життєтворчості та успіху в певній сфері діяльності знань, умінь, навичок, ставлень, поведінкових стратегій.

Автори Енциклопедії освіти зауважують, що ...результатом набуття компетенцій є компетентність, яка на відміну від компетенції передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності.

Компетентність розглядають як інтегровану якість особистості, сформовану в результаті оволодіння сукупністю компетенцій; як інтегративну якість особистості, що системно характеризує її реальну здатність адекватно і відповідально реагувати на стрімкі соціальні зміни, самореалізовуватися і здійснювати на цій основі відбір способів і засобів досягнення бажаного

майбутнього, застосовувати набуті знання, навички та вміння адекватно різним життєвим ситуаціям як наявним, так і очікуваним.

Отже, компетенція виступає концептуальним орієнтиром, зовнішньою вимогою, попередньо заданою нормою і пов'язана з певною сферою або конкретним видом діяльності, тоді як компетентність слід розглядати як особистісну якість, що характеризує володіння цією нормою, ставлення особистості до такої норми і набуті нею здібності та якості.

Основними положеннями, що характеризують компетентнісний підхід як домінанту сучасної професійно-педагогічної освіти в Україні можна визначити такі: практикоорієнтовальна спрямованість змісту професійно-педагогічної освіти; навчання впродовж життя і для життя; синергія взаємодії змісту освіти і технологічних механізмів його реалізації; освітні результати мають вимірюватися не лише знаннями, а й уміннями їх застосовувати для вирішення практичних освітньо-виховних завдань, ставленням до них, ціннісними орієнтирами суб'єктів освітнього процесу, набутим досвідом професійно-педагогічної діяльності та оволодінням оптимальними для успішної соціальної адаптації поведінковими моделями й особистісними якостями, що відповідають цінностям демократичного суспільства й особистісно зорієнтованої освіти; головними індикаторами якості освіти визнано компетенції і компетентності; освітній процес має відповідати соціальним, культурним, професійним і особистісним потребам, розглядається як технологічний, центром якого є не викладання, а свідоме й умотивоване учіння; урахування вимог європейського і світового ринку праці щодо затребуваності освітніх досягнень здобувача освіти як майбутнього педагога, забезпечення його конкурентоспроможності й адаптивності у змінюваних умовах сучасної соціо-економічної реальності.

Акмеологічний підхід у педагогічній освіті варто обґрунтувати на основі акмеології (грец. акр.є означає асте - вершина, пік, logos - наука) - міждисциплінарної науки, яка виникла на межі природничих, суспільних і гуманітарних дисциплін і вивчає феноменологію, закономірності і механізми розвитку людини на ступені її професійної зрілості (за С. Гончаренком).

Акмеологія в педагогічній освіті вивчає феноменологію, закономірності і механізми розвитку особистості на ступені її професійної зрілості та є, за слушним твердженням С. Гончаренка, - методологічним інструментарієм, що допомагає організувати умови для оптимального досягнення фахівцем ступенів професіоналізму у сферах педагогічної діяльності, для прояву ними своїх соціально значущих і творчих якостей.

Акмеологічний підхід є базовою методологічною основою, що зумовлює комплексне дослідження й відновлення цілісності особистості педагога, що проходить щабель зрілості, коли його індивідуальні, особистісні та суб'єктно-діяльнісні характеристики вивчаються в єдності, в усіх взаємозв'язках, для того щоб сприяти його досягненню вищих рівнів, на які може піднятися кожен (за А. Деркач).

Основними пріоритетними ознаками акмеологічного підходу в педагогічній освіті є: орієнтація на «акме» - вдосконалення на всіх етапах

життя і діяльності людини; всебічний розвиток свідомості й діяльності груп (товариств); переконаність у можливості масового вдосконалення; оптимістичний погляд на людину та її майбутнє, виражений у антропоогічному акмеїзмі, використання акмеологічного проектування вищих досягнень окремими особами, а також групами і товариствами 5 . Провідною ідеєю акмеологічного підходу в педагогічній освіті є забезпечення акмеологічного розвитку педагога, суб'єктними ознаками якого є: ініціатива, самостійне цілепокладання, планування, передбачення; інтенсивна включеність у діяльність; прагнення до саморегуляції (самоконтролю, самокорекції, самокомпенсації), постійна орієнтація особистості на саморозвиток і самооновлення; прагнення до самореалізації і творчого творення; інтеграція свого професійного шляху, структурування і впорядкування свого та інших професійного досвіду і досвіду.

Практичне заняття

Круглий стіл «Сутність, цілі та особливості застосування компетентнісного й акмеологічного підходів»

Питання для обговорення

1. Визначте сутність компетентнісного підходу.
2. Доведіть актуальність компетентнісного підходу в сучасній педагогічній науці і практиці.
3. Схарактеризуйте особливості впровадження компетентнісного підходу.
4. Визначте сутність акмеологічного підходу.
5. Доведіть актуальність акмеологічного підходу в сучасній педагогічній науці і практиці.
6. Схарактеризуйте особливості впровадження акмеологічного підходу.

Завдання для самостійної роботи

Скласти доповідь на основі огляду наукових публікацій з теми «Сутність і цілі компетентнісного підходу»; «Сутність і цілі акмеологічного підходу» (за вибором здобувача освіти).

Рекомендована література: [2], [3], [4], [5], [6], [9], [13], [17], [26] [27].

Тема 3. Сутність і цілі особистісно зорієнтованого та діяльнісного підходів

Лекційне заняття

План

1. Визначення поняття «особистісно зорієнтований підхід».
2. Основні поняття і пізнавальні завдання особистісно зорієнтованого підходу.
3. Проблеми пізнання педагогічних явищ і процесів з позиції особистісно зорієнтованого підходу.

4. Поняття «діяльнісний підхід» та історія його становлення.
5. Основні поняття та завдання діяльнісного підходу.
6. Проблеми пізнання педагогічних явищ і процесів з позиції діяльнісного підходу та способи їх вирішення.
7. Діяльнісно-особистісний підхід у контексті вищої педагогічної освіти.

Теоретичний блок

Розглянемо сутність діяльнісного підходу, що виходить з того, що діяльність – основа, засіб і вирішальна умова розвитку особистості, саме тому її необхідно перевести в позицію суб'єкта пізнання, праці, спілкування, тобто людина має діяти і діяти різноманітно, лише тоді вона зможе привласнити, оволодіти досягненнями людської культури, розвинути як особистість.

Діяльнісний підхід націлює на визнання ролі діяльнісного початку в існуванні людини в соціумі, її особистісному розвитку, примату ролі та значення соціокультурних норм щодо людини і світу, трансцендентності стосовно природи культурних норм, здатних блокувати певні механізми вітальної поведінки.

Ключовим поняттям, що визначає розуміння сутності означеного методологічного підходу, є «діяльність». Ця категорія є загальною для філософського, історичного і психолого-педагогічного знання, що й зумовлює широту розбіжностей в її розумінні.

Найпоширенішим у філософії є розуміння діяльності як форми буття, засобу існування, процесу, у ході якого людина перетворює довкілля, виступаючи активним суб'єктом, а явища природи, що освоюються в цьому процесі, є об'єктами діяльності. Стрижневим для наукового пізнання може бути розуміння діяльності як основи власне людського способу буття, специфічної форми активних стосунків людини з довкіллям, змістом яких є його цілеспрямована зміна і суспільно корисне перетворення.

Можливості застосування діяльнісного підходу:

- визнання цілісної діяльності (діяльностей) як основи, засобу й вирішальної умови розвитку особистості;
- розгляд здобувача освіти як «агента дії», що передбачає наявність у нього певних цінностей, уявлень про права й обов'язки, відповідальність за вчинки;
- вивчення досліджуваного освітнього явища (феномену) в логіці розгляду цілей, мотивів, дій, операцій, способів регулювання й аналізу результатів навчальної та педагогічної діяльності здобувачів освіти;
- націлювання освітнього процесу на переведення здобувача освіти в позицію суб'єкта щодо оволодіння ним досягненнями людської культури ;
- розкриває можливості для виявлення педагогічних умов формування (розвитку, виховання) досліджуваного феномену та забезпечення процесу та їх практичної реалізації

Застосування діяльнісного підходу дозволяє обирати та організовувати діяльність через: Усвідомлення, Цілепокладання, Планування, Організацію, Оцінку результатів, Саманаліз (рефлексію).

Накладаючи свій відбиток на всі складники освітнього процесу, особистісний підхід насамперед і головним чином змінює його провідну характеристику - цілі, робить головними завдання становлення та розвитку особистісних властивостей суб'єктів освіти, розвиток їхнього «досвіду бути особистістю».

Засадничим у розумінні сутності особистісного підходу є поняття «особистість». Воно належить до категоріального апарату різних наук, що зумовлює його широку інтерпретацію. Не маючи за завдання здійснити вичерпний аналіз зазначеної дефініції, оскільки лише в психології нараховується близько дев'яноста її визначень, виокремимо визначальні для нашого дослідження її аспекти.

Категорія «особистість» характеризує людину як суб'єкта суспільних стосунків, як носія досить стійкої системи суспільно значущих якостей.

Отже, особистість це – суб'єкт, який здатний свідомо ставитися до довкілля, тобто усвідомлювати своє ставлення і насамперед – свої суспільні зв'язки, виокремлюючи самого себе як суспільну істоту з довколишнього. Особистість – це суб'єкт, здатний не тільки пристосовуватися до довколишньої дійсності, але й переробляти її відповідно до своїх цілей і потреб.

Особистісний підхід передбачає, що притаманні людині властивості є похідними, залежать від індивідуального і суспільного буття людини та визначаються його закономірностями. Його відмінними особливостями є центрованість усіх професійних рішень педагога на потребах, мотивах, здібностях, особистих прагненнях того, хто здобуває освіту.

Особистісний підхід передбачає: реалізацію гуманістичної парадигми освіти; виявлення особистісної позиції дослідника; центрованість усіх рішень педагога-дослідника на потребах, мотивах, здібностях, особистих прагненнях того, хто здобуває освіту; визнання метою освітнього процесу суб'єктне становлення його учасників; орієнтацію в освітньому процесі на діалог і самозміни впродовж педагогічної взаємодії; урахування індивідуального досвіду суб'єктів освітнього процесу, їхньої потреби в самоорганізації і саморозвитку

Практичне заняття

Дебати «Проблеми пізнання педагогічних явищ і процесів з позиції особистісно зорієнтованого та діяльнісного підходів і способи їх вирішення»

Питання для обговорення

1. Визначте мету й особливості особистісно зорієнтованого підходу.
2. Обґрунтуйте мотиви застосування в педагогічному дослідженні особистісно зорієнтованого підходу.

3. Визначте сутність і доведіть значення діяльнісного підходу.
4. Чи впливають характерологічні ознаки людської діяльності на принципи реалізації діяльнісного підходу в освітній галузі?
5. Діяльнісний та особистісно зорієнтований підходи: перспективи поєднання.

Завдання для самостійної роботи

Підготувати аргументи і факти для участі в дебатах, присвячених проблемам пізнання педагогічних явищ і процесів з позиції особистісно зорієнтованого та діяльнісного підходів і проаналізувати доцільність їх застосування в галузі освіти.

Рекомендована література: [2], [3], [5], [6], [7], [8], [10], [12], [15], [25] [27].

Тема 4. Сутність і цілі системного та синергетичного підходів

Лекційне заняття

План

1. Системний підхід та історія його становлення.
2. Визначення понять «система» і «системний підхід».
3. Основні пізнавальні завдання системного підходу.
4. Проблеми пізнання педагогічних явищ і процесів з позиції системного підходу.
5. Визначення поняття «синергетичний підхід».
6. Сутність та історія формулювання поняття «синергія».
7. Синергетичний підхід та історія його становлення.
8. Основні пізнавальні завдання синергетичного підходу.
9. Проблеми пізнання педагогічних явищ і процесів з позиції синергетичного підходу в педагогічному дослідженні.
10. Способи реалізації синергетичного підходу.

Теоретичний блок

Системний підхід дозволяє дослідити сутність явища, процесу, полягають у вивченні явищ в їх цілісності, неподільності і комплексності. Він орієнтує на необхідність підходити до розгляду досліджуваного феномена як до системи, що має певну будову і свої особливості функціонування.

Система (від грецького «systema» – ціле, складене із частин; поєднання), у своєму первинному розумінні – це множина елементів, що мають зв'язки один з одним, утворюють певну цілісність, єдність.

У сучасних дослідженнях під системою розуміється:

- складний об'єкт, багаторівневе утворення, яке включає єдність певних елементів, що пов'язані між собою і утворюють цілісність;

- сукупність (об'єднання) взаємопов'язаних і розташованих у певному ієрархічному порядку елементів якогось цілісного утворення.

Теоретична система створюється для адекватного опису і прогнозування розвитку певного явища або процесу. Вона має певний ступінь усталеності при частковій зміні її окремих складників. Із зовнішнім середовищем система взаємодіє як ціле.

Серед характеристик, властивих педагогічним системам, зазначається, що вони є: складними за рівнем складності, відкритими за характером взаємодії із середовищем, цілеспрямованими за наявністю цілей, самокерованими за ознакою керованості, реальними за походженням, динамічними за ознакою мінливості, соціальними за субстанціональною ознакою, ймовірнісними за способом детермінації.

Крім цього, система передбачає наявність принципів, покладених в основу спеціального теоретичного уявлення про досліджуване явище.

Основними принципами системного підходу визначено:

- остаточної мети (функціонування та розвиток системи і всіх її складових повинні спрямовуватися на досягнення певної генеральної мети, а всі зміни, вдосконалення й управління системою потрібно оцінювати з цієї позиції);

- єдності, зв'язаності і модульності (система розглядається «ззовні» як єдине ціле, водночас необхідний «погляд зсередини», дослідження окремих складових системи, що взаємодіють, абстрагування від зайвої деталізації за умови збереження можливості адекватного опису системи);

- ієрархії (виявлення або створення в системі ієрархічних зв'язків, модулів, цілей, чітке визначення послідовності, у якій розглядатимуться складові системи та напрям конкретизації уявлень);

- функціональності (структура системи зумовлюється її функціями);

- розвитку (здатність до вдосконалення, розвитку системи за умови збереження певних якісних властивостей);

- децентралізації (розумний компроміс між повною централізацією системи та здатністю реагувати на вплив зовнішнього середовища окремими частинами системи);

- невизначеності (здебільшого досліджується система, про яку не все відомо, поведінка якої не завжди зрозуміла, невідома її структура, непередбачуваний або випадковий перебіг процесів, незвідані зовнішні впливи).

Для системи характерна не лише певна організованість, що виражається в наявності зв'язків між елементами, що її утворюють, а й єдність із середовищем, у якому вона проявляє свою цілісність. Будь-яка система може розглядатись як елемент системи вищого порядку, водночас її елементи можуть виступати як системи нижчого порядку.

Щодо будь-якої системи можна виділити низку аспектів:

- морфологічний, який визначає зміст компонентів, що утворюють певну систему;

- структурний, що розкриває внутрішню організацію системи і способи взаємодії компонентів, які її утворюють;

- функціональний, який демонструє функції, що виконує система загалом та її окремі компоненти;
- генетичний – відповідає на запитання щодо способу виникнення системи, етапів її становлення і перспектив подальшого розвитку.

На методологічну орієнтацію в пізнавальній і практичній діяльності, що припускає застосування сукупності ідей та понять складних відкритих нелінійних систем, які здатні до самоорганізації і саморозвитку, спрямовує синергетичний підхід.

Термін «синергетика» походить від грецького «synergeia» «співдружність», «співпраця» й акцентує увагу на узгодженості взаємодії частин при утворенні структури як єдиного цілого.

За Г. Хакеном, синергетика – це сукупний колективний ефект взаємодії великого числа підсистем, що спричиняє утворення стійких структур і самоорганізації у складних системах.

У найширшому філософському розумінні синергетика трактується як сучасна теорія самоорганізації, нове світобачення, що пов'язується з дослідженням явищ самоорганізації, нелінійності (багатоваріантності, ритмічності, хвильового характеру функціонування процесів, можливості прискореного, бурхливого розвитку), нерівноважності, глобальної еволюції, вивчення процесів становлення «порядку через хаос», біфуркаційних змін, незворотності часу, нестійкості як засновничої характеристики процесів еволюції.

Таким чином, синергетика – це універсальна світоглядна наука, що вивчає основні закони і механізми самоорганізації складних систем, це теорія самоорганізації. Найважливішим здобутком синергетики є виявлення загальних закономірностей самоорганізації в розвитку всіх явищ буття, а також загальної тенденції до прогресу цієї самоорганізації.

Процес виникнення самоорганізації складних відкритих систем відбувається, згідно з синергетичним підходом, через початкову відносну незалежність об'єктів, у русі яких не спостерігається ніякої взаємної впорядкованості. Цей первісний стан прийнято характеризувати поняттям «хаос». За певних зовнішніх обставин (надходженні енергії, інформації тощо) виникає взаємодія між об'єктами і вони починають брати участь в узгодженому, колективному русі. Хаос змінюється порядком, з безладу виникає певна стійка структура завдяки встановленню постійного взаємозв'язку між компонентами. Вони з колишніх автономних об'єктів перетворюються на елементи певної впорядкованої системи, розвиток якої відбувається через каскад відносно стійких станів.

Серед основних положень синергетики можна виділити такі:

- умовою динамічного розвитку системи є наявність в її структурі нестійких, нерівноважних станів, що приводять до ефекту випадковості;
- поле шляхів розвитку досліджуваного явища як системи є множинним, містить альтернативи («точки біфуркації»), тобто припускає розгалуження можливих шляхів еволюції, що об'єктивно містять безліч варіантів розвитку системи і визначаються її внутрішніми властивостями;

- визначальними для переходу досліджуваного явища як системи на новий рівень розвитку можуть стати малі впливи, що дозволяють «керувати не керуючи», забезпечуючи самоуправління та самопідтримувальний розвиток;
- механізми синергетичного управління розвитком досліджуваного явища будуються на принципі резонансу внутрішніх властивостей системи і слабких впливів.

Аналіз і узагальнення наукових досліджень (Е. Я. Режабек, Г. Хакен та ін.) дозволило визначити такі основні риси, властиві синергетичної методології:

- знищення кордонів між суб'єктом та об'єктом, включення суб'єктного чинника в наукове пізнання;
- відсутність загальнообов'язкових бездоганних критеріїв істинності наукових знань;
- рівноцінність нормальних і аномальних дискурсів;
- принципова неможливість повністю усунути вплив дослідника на предмет дослідження;
- історизм, еволюціонізм, унікальність об'єктів дослідження;
- включення аксіологічних чинників до складу науки; міждисциплінарні дослідження.

Синергетичні закономірності і принципи освітньої діяльності щодо застосування синергетичного підходу в педагогічних дослідженнях:

- центром освітнього процесу є особистість, яка здатна до самовизначення і активної творчої позиції в освітньому процесі;
- нелінійність (стан спокою або лінійного розвитку є лише абстракцією, що задовільно описує систему тільки в короткому інтервалі часу);
- знання і досвід нарощуються не тільки послідовно, а й спонтанно;
- багатоваріантність, альтернативність розвитку педагогічних систем, результатом моделювання яких внаслідок проходження через безліч точок біфуркацій буде не кінцевий стан системи, а поле різноманітних різномовірних станів;
- незавершеність (інформація повідомляється не повністю, є змога її доповнювати);
- ймовірність і суб'єктність поведінки учасників освітнього процесу, що спричиняє виникнення хаосу, необхідність подолання якого стає внутрішнім джерелом самоорганізації та саморозвитку;
- здатність педагогічної системи до якісного стрибка, переходу з одного рівня на інший;
- свобода самовираження і самореалізації особистості в освітньому середовищі, пошук суб'єктом індивідуальної стратегії самовизначення в житті і професії, свобода вибору освітніх програм, курсів тощо;
- актуалізація принципів активності, ініціативності, самостійності, діалогічності, творчості;
- суб'єкти освітнього процесу – це відкриті саморегульовані системи, які прагнуть до розвитку своєї суб'єктності.

Практичне заняття

Конференція «Основні поняття і пізнавальні завдання системного та синергетичного підходів»

Питання для обговорення

1. Презентація карти понять і категорій системного та синергетичного підходу.
2. Визначте основні пізнавальні завдання системного та синергетичного підходів.

Завдання для самостійної роботи

Розробити «карту понять і категорій» системного та синергетичного підходів.

Рекомендована література: [1], [3], [5], [6], [10], [11], [12], [15], [16], [18], [20], [28].

Тема 5. Сутність і цілі культурологічного й аксіологічного підходів

Лекційне заняття

План

1. Визначення поняття «культурологічний підхід».
2. Сутність та історія формулювання поняття «культура». Культурологічний підхід та історія його становлення.
3. Основні поняття і пізнавальні завдання культурологічного підходу в педагогічному дослідженні.
4. Проблеми пізнання педагогічних явищ і процесів з позиції культурологічного підходу.
5. Способи реалізації культурологічного підходу в педагогічному дослідженні.
6. Поняття аксіологічного підходу.
7. Завдання й особливості реалізації аксіологічного підходу в галузі освіти.

Теоретичний блок

Культурологічний підхід – це сукупність теоретико-методологічних положень, що забезпечують аналіз педагогічних явищ, процесів через призму культурологічних понять, переосмислення методологічних засад становлення і розвитку означеного феномена з позиції культури, коли логіка руху думки визначається не лише співвіднесенням з деяким вихідним і фундаментальним визначенням, а віднесенням до інтересу та цінності, що стверджує суб'єкт мислення. Його застосування дозволяє розглядати феномен (явище, процес), що досліджується, у загальнокультурному контексті.

Дослідження культури з позицій сучасних нових наукових досягнень, аналіз її внутрішніх структур щодо їх взаємодії, діалогу, взаємозбагачення дозволили здолати дещо одностороннє розуміння культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей, що створені та створюються людством у

процесі суспільно-історичної практики і таких, що характеризують досягнуту ступінь у розвитку суспільства. Водночас широта і всеосяжність цього феномену, по-перше, зумовлюють існування різноманітних підходів до його визначення, а по-друге стимулюють продовження наукової дискусії щодо його сутності. Не претендуючи на вичерпність, проаналізуємо **основні теоретико-методологічні підходи**, що задають свій кут зору в його трактуванні. Серед них найбільш поширеними в науковому дискурсі є:

- аксіологічний (О.Василенко, О.Дробницький, О.Забужко, Г.Ріккерт та ін.), згідно з яким культура визначається як система цінностей, створених людством в процесі свого розвитку, фундаментальна структура суспільної свідомості, що концентрує всі результати духовної діяльності суспільства; як система життєвих орієнтацій;

- діяльнісний (Є.Бистрицький, І.Зязюн, В.Кремінь та ін.), відповідно до якого культура розуміється як специфічний спосіб різних вимірів і напрямів людської діяльності, механізм формування і реалізації сутнісних сил людини, завдяки якому забезпечується взаємодія процесів індивідуалізації і соціалізації особистості, а діяльність та здатність до діяльності як предметного перетворення світу розглядається як сутність культурного буття [Бистриц, с.68];

- особистісний (І.Бех, Д.Маркуш, Л.Сохань та ін.), що дозволяє розглянути досліджуваний феномен як процес творчої діяльності, сутнісних сил людини, творчої самореалізації особистості, яка розглядається як суб'єкт культурно-історичного процесу;

- інформаційно-семіотичний (Ю.Лотман, Х.Гадамер, Е.Кассирер, Є.Уайт, Я.Щепанський та ін.), згідно якого культура розуміється як система «соціальних кодів», «знаків» (ними вважаються звуки мови, букви, цифри, слова і числа, символи, зображення тощо), певної кількості текстів (сміслової інформації), яка виражається, «кодується» у знаках і символах;

- системний (В.Кизима, М.Мід, Т.Парсонс та ін.) дозволяє дослідити культуру як систему, складний об'єкт, багаторівневе утворення, що включає взаємопов'язану єдність певних елементів, які знаходяться у відношеннях і зв'язках один з одним і утворюють цілісність. Її наявність трактування розглядаються як аспекти, підсистеми розуміння культури як зверх складної за своїм устроєм цілісності, в якій реалізуються матеріальні, духовні, художньо-творчі, духовно-матеріальні дії людини, що втілюють її відношення до природи, суспільства, самої себе.

Для системи характерна не лише певна організованість, що виражається в наявності зв'язків і відносин між елементами, які її утворюють, а й єдність із середовищем, в якому вона проявляє свою цілісність. Будь-яка система може розглядатись як елемент системи більш високого порядку (так у філософсько-культурологічних дослідженнях культура розглядається як елемент буття), в той же час її елементи можуть виступати як системи нижчого порядку.

Тут представлені, таким чином, основні боки культури як особливої сфери і форми діяльності, і образів свідомості, що має свою структуру та зміст; як сукупності суспільних досягнень, надприродних, створених людьми

порядків і об'єктів, що демаркують людину та природу; як специфічної системи цінностей, норм, смислів, які сконструйовані людьми з метою фіксації і трансляції соціально значущої інформації, досвіду, технологій тощо, характерних для певного рівня розвитку суспільства або його частини; як світ особистостей, свідомість та поведінка яких мотивується і регулюється не стільки біологічними, скільки соціальними інтересами та потребами, схвалюваними суспільством способами їх задоволення і реалізації; як духовний вимір діяльності, в якому формуються її мотиви, принципи, правила; як механізм соціальної регуляції та умови існування соціуму, підтримки його соціальної консолідованості. Беручи до уваги усі ці моменти, ми схилиємося до блоку системних визначень культури.

Отже, саме системне мислення надає можливість всебічно висвітлити складний феномен культури, а існуючі її трактування розглядати як аспекти, підсистеми розуміння культури як зверх складної за своїм устроєм цілісності, в якій реалізуються матеріальні, духовні, художньо-творчі, духовно-матеріальні дії людини, що втілюють її відношення до природи, суспільства, самої себе.

Отже, культура містить не лише те, що існує поза людиною у вигляді ідей, предметів, цінностей, технологій тощо, а й зміни, що вона здійснює в собі і в людині як єдності фізичного та духовного. Саме постійний саморозвиток, самоформування окремої людини і людства загалом є умовою розгляду культури не лише як інструмента збереження сукупності готових цінностей, форм людської ментальності, а й як процесу їх передавання і творчого продукування. Ці міркування додають аргументів щодо єдності культури й освіти, що й викликало появу культурологічного підходу як методологічного фундаменту побудови освіти, зокрема й вищої педагогічної.

Реалізація культурологічного підходу в освіті забезпечую особистісне і професійне становлення здобувачів освіти, яке відбувається через і завдяки освоєнню культури. Принагідно зауважимо, що кожний суб'єкт цього процесу поповнює культуру (у нашому випадку педагогічну) новими елементами, забезпечує її вдосконалення і розвиток. Тому засвоєння культурних цінностей є розвитком самої людини, становленням її як особистості. До того ж людина культури розуміється як носій загальної та індивідуально-особистісної культури в їх єдності і гармонії; різнобічно розвинена особистість, яка опанувала національний та загальнокультурний досвід попередніх поколінь і живе за гуманістичними принципами; тип особистості, ядром якої є риси, що визначають міру її свободи, гуманності, духовності, життєтворчості.

Застосування культурологічного підходу націлює на необхідність при моделюванні змісту освіти органічно враховувати особливості соціогуманітарного знання, що у своєму власному значенні є знанням про людину, про особливі об'єкти, створені людством задля самоорганізації. У них суб'єктом пізнання виступає не один, а кілька різних «логічних суб'єктів», що виражають сутність певних культурних традицій, позицій і припускають варіативність поглядів, інтерпретацій текстів та фактів, представлених у культурі, що співіснують у неперервному діалозі.

Інтегративність, притаманна культурологічному підходу, сприяє побудові педагогічного знання на основі філософії, соціології, культурології. Завдяки понятійному апарату, системі абстракцій, які властиві цим наукам, стає можливою фіксація ціннісних компонентів педагогічної діяльності, коректне і ефективне включення системи ціннісних орієнтацій суб'єкта в систему освіти.

Аксіологічний підхід як методологічна основа реалізації гуманістичної парадигми в освіті і науці націлює на розгляд педагогічних феноменів, явищ, процесів з позиції самоцінності людини як вищої суспільної цінності, цілісної унікальної істоти, становлення сутнісних сил якої зумовлене формуванням та розвитком системи цінностей і ціннісних орієнтацій. Важливе місце у цьому процесі надається освіті через визнання її значення як суспільної цінності.

Сутність аксіологічного підходу вбачаємо в орієнтації професійно-педагогічної освіти на формування у майбутніх фахівців системи загальнолюдських і професійних цінностей, ціннісних орієнтацій, що визначають їхнє ставлення до довкілля, власної діяльності, себе самого як до людини і професіонала. Він дозволяє виявляти природу і джерела цінностей, діалектику їх існування та розвитку, визначати стратегію і перспективи змін досліджуваних педагогічних явищ, їх потенціал та змістове наповнення відповідно до ціннісних потреб суб'єктів освіти.

Аксіологічний підхід припускає вивчення педагогічних явищ відповідно до їх потенційних можливостей щодо задоволення освітніх і особистісних потреб суб'єктів освітнього процесу, вирішуючи завдання гуманізації суспільства як глобальної тенденції сучасного суспільного розвитку, змістом якого є пріоритет цінностей людського життя, виховання, освіти. Його застосування допомагає схарактеризувати процес розвитку досліджуваного явища, процесу як соціокультурного й особистісного феномена, простежити його генезу, теперішнє і майбутнє, з'ясувати тенденції та перспективи такого руху, визначити його суспільну й особистісну цінність.

Визначальною категорією аксіологічного підходу є цінність. Цінності характеризуються як особливі продукти духовної діяльності людини, у ході яких певним чином перетворюються і демонструються соціальні властивості речей; як усвідомлені та прийняті людиною загальні смисли її життя.

Цінності спрямовують, організовують, орієнтують поведінку особистості на визначені цілі. Людина пізнає світ через призму цінностей. Цінності регулюють соціальну поведінку. Тобто цінності можна визначити як сутність тих явищ (або їх боків, властивостей), природи та суспільства, корисних і потрібних людям, як інтереси з деяким духовним змістом, об'єктом яких є прагнення особистості до зразків Прекрасного, Доброго, Благородного. Вони вказують на світ людини, оскільки поза нею цінності не існують, вони позначають особливий тип значущості предметів і явищ довкілля для суспільства в цілому й окремої особистості. А отже, цінності визначаються зіставленням доколишнього світу й особистості, вказують на значимість того, що створено людиною, що є позитивним і значущим в історії, пов'язано з соціальним прогресом.

Система цінностей зумовлює життєву перспективу, «вектор» розвитку людини, пов'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище, виконує одночасно функції регуляції поведінки (інструментальні цінності) і визначення її мети (термінальні цінності).

Цінність несуть ті явища (аспекти, властивості явищ) природи та суспільства, які корисні, потрібні людям як дійсність, цілі, ідеали. З цього випливає, що цінністю може бути не тільки теперішнє, але й те, до чого ще необхідно прагнути. Критерієм може виступати корисність.

Цінністю може бути як явище зовнішнього світу (предмет, річ, подія, вчинок), так і факт думки (ідея, образ, наукова концепція)». Отже, цей феномен може бути розглянуто у трьох іпостасях: цінність як значущість, корисність предметів і явищ; цінність як ціль, ідеал; цінність як значущість і як ідеал.

Виділяють предметні і суб'єктивні цінності. До предметних належать природні та соціально-культурні явища, предмети людської діяльності, що зберігаються за критеріями «добро - зло», «красиве - потворне», «справедливе - несправедливе» тощо. Суб'єктивними цінностями є ті соціальні стандарти, що виступають підставами для оцінок. Вони закріплюються і функціонують у суспільній свідомості як ідеї, ідеали, принципи, цілі діяльності та слугують її орієнтирами.

Практичне заняття

Дискусія «Сутність, цілі й особливості застосування культурологічного й аксіологічного підходів у педагогічних дослідженнях»

Питання для обговорення

1. Презентація логіко-сміслових моделей.
2. Визначте особливості застосування культурологічного підходу як методологічної основи педагогічного дослідження.
3. Схарактеризуйте відмітні особливості аксіологічного підходу та визначте його цілі.

Завдання для самостійної роботи

Скласти логіко-сміслову модель (за технологією В. Штейнберга), що розкриває тему «Сутність, цілі й особливості застосування культурологічного й аксіологічного підходів у педагогічних дослідженнях».

Рекомендована література: [2], [3], [5], [6], [7], [14], [18], [21], [22], [18], [25].

Тема 6. Принципи розроблення методології науково-педагогічного дослідження і вимоги щодо їх реалізації

Лекційне заняття

План

1. Поняття про принципи методології наукового пізнання в галузі освіти.

2. Принцип об'єктивності й адекватності.
3. Принцип єдності теорії і практики.
4. Принцип історичної і соціальної обумовленості.
5. Принцип обґрунтованості та доказовості.
6. Принцип різнобічності й цілісності розвитку особистості.
7. Принцип зв'язку особистості та її діяльності.
8. Особливості реалізації методологічних принципів в освітній галузі.

Теоретичний блок

Принципи методології наукового пізнання – це основні вихідні положення, що виступають основою реалізації і засобом регламентації застосування будь-якої освітньої концепції, бо представляють собою науково обґрунтовану сукупність правил і вимог її здійснення.

Велику роль в успішному здійсненні педагогічних досліджень відіграє принцип єдності теорії і практики. Практика – критерій істинності того чи іншого теоретичного положення. Теорія, яка не спирається на практику, виявляється абстрактною, безплідною. Теорія покликана висвітлити шлях практиці. Практика, не спрямовується науковою теорією, страждає стихійністю, відсутністю належної цілеспрямованості, малоефективна. Тому при організації педагогічних досліджень дуже важливо виходити не тільки з досягнень педагогічної теорії, але і з розвитку практики. Без глибокого і всебічного наукового аналізу майбутньої практичної діяльності здобувачів освіти неможливо намітити ефективні шляхи вдосконалення освітнього процесу в освітньому закладі.

Іншим методологічним принципом є творчий, конкретно-історичний підхід до досліджуваної проблеми. Цього вимагає весь дух діалектики. Досвід переконує, що не можна глибоко досліджувати ту чи іншу проблему підготовки учнів, йдучи тільки уторованими шляхами, слідуючи виробленим шаблонами, не проявляючи творчості. Якщо дослідник прагне посправжньому допомогти прокласти дорогу бурхливо розвивається педагогічній практиці, він повинен по-новому вирішувати виникаючі проблеми.

У ході дослідження слід шукати своє аргументоване пояснення нових фактів, явищ, доповнювати і уточнювати сформовані погляди, не боятися проявляти наукову сміливість. Однак ця сміливість повинна поєднуватися з науковою обґрунтованістю і передбачливістю, так як педагогічні дослідження пов'язані з живими людьми, а кожне спілкування з людиною має його духовно збагачувати.

Творчий підхід до вирішення досліджуваної проблеми тісно пов'язаний з принципом об'єктивності розгляду педагогічних явищ самих по собі. Мистецтво дослідника полягає в тому, щоб знайти шляхи і засоби проникнення в сутність явища, у його внутрішній світ, що не вносить при цьому нічого зовнішнього, суб'єктивного.

Об'єктивність при вивченні особистості і груп людей, способів впливу на них є одним з наріжних каменів сучасної педагогіки. Методологічною

основою конкретної реалізації принципу об'єктивності в педагогічному дослідженні слугують практичні дії людей.

Успіх педагогічного дослідження багато в чому залежить від реалізації принципу всебічності вивчення педагогічних процесів і явищ. Будь-педагогічний феномен багатьма нитками пов'язаний з іншими явищами, і його ізольоване, одностороннє розгляд неминуче призводить до спотвореного, помилкового висновку. Наприклад, освітній процес у ЗВО – складне і динамічне явище, нерозривно пов'язане з багатьма соціальними, економічними та іншими чинниками. Отже, його і треба вивчати як певне явище, щодо відособлене від зовнішнього середовища і в той же час тісно пов'язане з нею. Такий підхід дає можливість моделювати досліджувані явища і досліджувати їх в стані розвитку і в різних умовах. Він дозволяє здійснити багаторівневе і багатопланове вивчення того чи іншого педагогічного процесу, в ході якого будується не одна, а ряд моделей, що відображають це явище на різних рівнях і зрізах. При цьому можливий синтез цих моделей у новій цілісній, узагальнювальній моделі і, в кінцевому рахунку, у цілісній теорії, що розвиває дослідник.

Методологічний принцип комплексності передбачає реалізацію комплексного підходу до дослідження педагогічних процесів і явищ. Одне з найважливіших вимог цього підходу - встановлення всіх взаємозв'язків досліджуваного явища, облік всіх зовнішніх впливів, які надають на нього вплив, усунення всіх випадкових факторів, що спотворюють картину досліджуваної проблеми. Інша його істотна вимога - використання в ході дослідження різноманітних методів в їх різних поєднаннях. Досвід переконує, що не можна успішно здійснювати дослідження того чи іншого питання за допомогою якогось одного універсального методу.

Практичне заняття

Ділова гра «Застосування методологічних підходів відповідно до теми і завдань науково-педагогічного дослідження»

Питання для обговорення

1. Оберіть і обґрунтуйте методологічну базу власного дослідження.
2. Визначте особливості обраних підходів як методологічної основи дослідження.
3. Доведіть необхідність і достатність методологічної бази дослідження відповідно до його мети і завдань.

Завдання для самостійної роботи

Скласти реферативний огляд з теми «Принципи розроблення методології науково-педагогічного дослідження і вимоги щодо їх реалізації».

Рекомендована література: [2], [3], [5], [6], [7], [14], [18], [21], [22], [18], [25].

Критерії оцінювання за різними видами роботи

Вид роботи	бали	Критерії
Практичні заняття	0 балів	Здобувач виявляє повне незнання чи нерозуміння матеріалу, не виконує жодного практичного завдання.
	1-3 бали	Здобувач не в змозі викласти зміст більшості питань теми та курсу, володіє навчальним матеріалом на рівні розпізнавання явищ, припускається істотних помилок, відповідає на запитання, що потребують однослівної відповіді.
	4-6 балів	Здобувач вищої освіти бере участь у занятті, не володіє навчальним матеріалом у достатньому обсязі, проте фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає окремі питання навчальної дисципліни, не розкриває зміст теоретичних питань і практичних завдань, не висловлює власних міркувань, не може запропонувати приклади застосування здобутих знань.
	7-9 балів	Здобувач вищої освіти бере активну участь у занятті, володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає, в основному розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу, розв'язує завдання стандартним способом, послуговується науковою термінологією. Але при висвітленні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі неістотні неточності та незначні помилки.
	10-12 балів	Здобувач вищої освіти бере активну участь у навчальному занятті, у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, самостійно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу, вільно послуговується науковою термінологією, розв'язує задачі стандартним або оригінальним способом, наводить аргументи на підтвердження

		власних думок, здійснює аналіз та робить висновки. Висловлює власні міркування, наводить доцільні приклади, пропонує варіанти застосування набутих знань для вирішення практичних завдань у галузі освіти.
Індивідуальне навчально-дослідне завдання: проєкт «Методологічні засади дослідження»	0 балів	Завдання не виконано.
	2-4 бали	Завдання виконано формально, стандартними книжковими фразами, без власних роздумів й аргументації застосованих методологічних підходів.
	5-7 балів	Завдання виконано, здобувач освіти спробував, але не вдало здійснити аргументацію застосованих методологічних підходів.
	8-11 балів	Завдання виконано, обрані методологічні підходи вірно описані, водночас їх застосування щодо вирішення завдань дослідження потребує конкретизації та доопрацювання.
	12-15 балів	Завдання виконано в повному обсязі, відповідно до завдань дослідження обрано методологічні підходи, обґрунтування яких здійснено досить вдало, водночас за шаблоном.
	16-20 балів	Завдання виконано з творчим підходом, містить нешаблонні фрази, розгорнуте, цікаве, відрізняється власними роздумами, висновками, обрані методологічні підходи вдало дібрано, вони повною мірою дозволяють вирішити поставлені в дослідженні завдання.
Самостійна робота	0 балів	Завдання не виконано.
	1 бал	Завдання виконане формально
	2 бали	У виконанні завдань виявляє креативність, власну світоглядну позицію.

Для навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень у галузі освіти» за навчальним планом передбачається підсумковий контроль у формі заліку. Кількість балів, необхідних для заліку, аспірант отримує під час участі у практичних заняттях, виконання усіх видів самостійної роботи та ІНДЗ.

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії оцінки
Відмінно (90 – 100 А)	<p>Здобувач вільно володіє навчальним матеріалом і науково-понятійним апаратом, аргументовано висловлює свої думки, виявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань під час самостійної роботи. Усні відповіді відрізняються впевненістю, повнотою, логікою та аргументованістю. Має міцні й повні знання про: сутність, зміст і роль методології в науковому пізнанні в галузі освіти; рівні методології наукового пізнання педагогічних явищ і процесів; співвідношення методології та методики наукового дослідження; призначення основних методологічних підходів щодо дослідження педагогічних явищ; основні вимоги щодо вибору методології дослідження; принципи розроблення методології педагогічного дослідження; способи реалізації методології педагогічного дослідження. На високому рівні вміє: обґрунтовувати та характеризувати методологічні підходи відповідно до обраної мети і предмета дослідження; пояснювати сутність і вибір методології педагогічного дослідження як способу відповіді на запитання щодо природи і чинників розвитку людини в умовах освіти, розробляти зміст і логіку дослідницьких завдань відповідно до обраної методології; пояснювати і презентувати власну світоглядну методологічну позицію іншим через застосування відповідних дослідницьким завданням методологічних підходів. Досконало володіє вміннями логічно здійснювати науковий пошук, структурувати експериментальне наукове дослідження, визначати етапи його проведення і добирати відповідні форми, методи і засоби досягнення професійних завдань. Глибоко розуміє загальні принципи та методи педагогічних наук, а також методологію наукових досліджень, здатен застосувати їх у власних дослідженнях у сфері освіти та у викладацькій практиці.</p>
Добре (82-89 В)	<p>Здобувач володіє навчальним матеріалом і основними науково-понятійним апаратом на підставі вивченої основної та додаткової літератури, висловлює свої думки, виявляє в більшості випадків творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань під час самостійної роботи. Усні відповіді відрізняються логікою та аргументованістю, хоча вони не завжди повні. Має знання про: сутність, зміст і роль методології в науковому пізнанні в галузі освіти; рівні методології наукового пізнання педагогічних явищ і процесів; співвідношення методології та</p>

	<p>методики наукового дослідження; призначення основних методологічних підходів щодо дослідження педагогічних явищ; основні вимоги щодо вибору методології дослідження; принципи розроблення методології педагогічного дослідження; способи реалізації методології педагогічного дослідження. У більшості випадків виявляє усталені вміння: обґрунтовувати та характеризувати методологічні підходи відповідно до обраної мети і предмета дослідження; пояснювати сутність і вибір методології педагогічного дослідження як способу відповіді на запитання щодо природи і чинників розвитку людини в умовах освіти, розробляти зміст і логіку дослідницьких завдань відповідно до обраної методології; пояснювати і презентувати власну світоглядну методологічну позицію іншим через застосування відповідних дослідницьким завданням методологічних підходів. На достатньому рівні володіє вміннями логічно здійснювати науковий пошук, структурувати експериментальне наукове дослідження, визначати етапи його проведення і добирати відповідні форми, методи і засоби досягнення професійних завдань. Усвідомлює загальні принципи та методи педагогічних наук, а також методологію наукових досліджень, здатен застосувати їх у власних дослідженнях у сфері освіти та у викладацькій практиці.</p>
<p>Добре (74-81 С)</p>	<p>Здобувач володіє певним обсягом навчального матеріалу, здатний його аналізувати, але не завжди спроможний формулювати власні висновки та узагальнення. Усні відповіді є загалом правильними, але не завжди повними. На достатньому рівні має уявлення про: сутність, зміст і роль методології в науковому пізнанні в галузі освіти; рівні методології наукового пізнання педагогічних явищ і процесів; співвідношення методології та методики наукового дослідження; призначення основних методологічних підходів щодо дослідження педагогічних явищ; основні вимоги щодо вибору методології дослідження; принципи розроблення методології педагогічного дослідження; способи реалізації методології педагогічного дослідження. На середньому рівні володіє вміннями: обґрунтовувати та характеризувати методологічні підходи відповідно до обраної мети і предмета дослідження; пояснювати сутність і вибір методології педагогічного дослідження як способу відповіді на запитання щодо природи і чинників розвитку людини в умовах освіти, розробляти зміст і логіку дослідницьких завдань відповідно до обраної методології; пояснювати і презентувати власну світоглядну методологічну позицію іншим через застосування</p>

	<p>відповідних дослідницьким завданням методологічних підходів. У більшості випадків виявляє вміння логічно здійснювати науковий пошук, структурувати експериментальне наукове дослідження, визначати етапи його проведення і добирати відповідні форми, методи і засоби досягнення професійних завдань; розуміє загальні принципи та методи педагогічних наук, а також методологію наукових досліджень, здатен застосувати їх у власних дослідженнях у сфері освіти та у викладацькій практиці.</p>
<p>Задовільно (64-73 D)</p>	<p>Здобувач володіє основними аспектами навчальної інформації з курсу на репродуктивному рівні, здатний використовувати набуті знання у стандартних ситуаціях, проте часто припускається помилок. Має певні, проте не систематизовані уявлення про: сутність, зміст і роль методології в науковому пізнанні в галузі освіти; рівні методології наукового пізнання педагогічних явищ і процесів; співвідношення методології та методики наукового дослідження; призначення основних методологічних підходів щодо дослідження педагогічних явищ; основні вимоги щодо вибору методології дослідження; принципи розроблення методології педагогічного дослідження; способи реалізації методології педагогічного дослідження. Усні відповіді неповні, вирізняються неточністю, неаргументовані, припускається помилок у визначеннях. Не виявляє творчості у вирішенні ситуацій, що пропонуються для розв'язання впродовж вивчення навчальної дисципліни, не здатний вирішувати нестандартні ситуації без сторонньої допомоги; здебільшого не має власної позиції. Частково демонструє вміння обґрунтовувати та характеризувати методологічні підходи відповідно до обраної мети і предмета дослідження; пояснювати сутність і вибір методології педагогічного дослідження як способу відповіді на запитання щодо природи і чинників розвитку людини в умовах освіти, розробляти зміст і логіку дослідницьких завдань відповідно до обраної методології; пояснювати і презентувати власну світоглядну методологічну позицію іншим через застосування відповідних дослідницьким завданням методологічних підходів; логічно здійснювати науковий пошук, структурувати експериментальне наукове дослідження, визначати етапи його проведення і добирати відповідні форми, методи і засоби досягнення професійних завдань.</p>
<p>Задовільно (60-63 E)</p>	<p>Здобувач має епізодичні та поверхневі знання про сутність, зміст і роль методології в науковому пізнанні в галузі освіти; рівні методології наукового пізнання педагогічних явищ і</p>

	<p>процесів; співвідношення методології та методики наукового дослідження; призначення основних методологічних підходів щодо дослідження педагогічних явищ; основні вимоги щодо вибору методології дослідження; принципи розроблення методології педагогічного дослідження; способи реалізації методології педагогічного дослідження. Усні відповіді неповні, вирізняються неточністю, неаргументовані, припускається помилок у визначеннях і використанні наукової термінології. Майже не виявляє здатності обґрунтовувати та характеризувати методологічні підходи відповідно до обраної мети і предмета дослідження; пояснювати сутність і вибір методології педагогічного дослідження як способу відповіді на запитання щодо природи і чинників розвитку людини в умовах освіти, розробляти зміст і логіку дослідницьких завдань відповідно до обраної методології; пояснювати і презентувати власну світоглядну методологічну позицію іншим через застосування відповідних дослідницьким завданням методологічних підходів. Має певні уявлення, проте виявляє серйозні утруднення щодо здійснення наукового пошуку, структурування експериментального наукового дослідження, визначення етапів його проведення, застосування методологічних підходів у власних дослідженнях у сфері освіти та у викладацькій практиці.</p>
<p>Незадовільно (35-59 FX)</p>	<p>Здобувач вищої освіти майже не володіє навчальним матеріалом, знання з основних тем навчальної дисципліни фрагментарні. Викликає суттєві труднощі необхідність вирішення пропонованих пізнавальних ситуацій у сфері науково-педагогічного пошуку. Фактично відсутні, або виявляються епізодично навички пошуку, оброблення й аналізу інформації з різних джерел. Має епізодичні знання, проте не виявляє умінь обґрунтовувати та характеризувати методологічні підходи відповідно до обраної мети і предмета дослідження; пояснювати сутність і вибір методології педагогічного дослідження як способу відповіді на запитання щодо природи і чинників розвитку людини в умовах освіти, розробляти зміст і логіку дослідницьких завдань відповідно до обраної методології; пояснювати і презентувати власну світоглядну методологічну позицію іншим через застосування відповідних дослідницьким завданням методологічних підходів, здійснювати науковий пошук, структурувати експериментальне наукове дослідження, визначати етапи його проведення і добирати відповідні форми, методи і засоби досягнення професійних завдань.</p>

Засоби діагностування результатів навчання

Оцінювання: усне опитування, поточне тестування, залік

Демонстрування результатів навчання: виконання практичних завдань,
індивідуальне навчально-дослідне завдання

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Батечко Н. Методологія освітології: синергетичний аспект. Освітологічний дискурс. 2017. № 1–2(16–17). С. 1–13.
2. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2014. 142 с.
3. Галян О.В. Г-17 Методологія та організація наукових досліджень: навч.-метод. видання. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 26 с.
4. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
<https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20238/1/Metodolohiia.pdf>
5. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків : Право, 2019. 368 с.
https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
6. Дубасенюк О. А. Методологія та методи науково педагогічного дослідження: навч.-методичний посібник. Житомир: Полісся, 2016. 256 с.
7. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: методологія. теорія, практика : монографія Т. 1. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 400 с.
8. Дубасенюк О. А. Теоретико-технологічні засади впровадження особистісно орієнтованого підходу у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя. *Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія* / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 14–40.
9. Євтух М. Б., Скорик Т. В. Акмеологічний підхід до становлення професійної успішності майбутнього вчителя. *Вісник*. 2020. № 7(163). Серія педагогічні науки. С. 8–13.
10. Завгородня Т. К., Стражнікова І.В. Методологічні засади педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2021. 120 с.
11. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: ІДУ ім. М. Гоголя. 2017. 236 с.
12. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень: Навч. посіб. Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
<https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2017/10/3-1.pdf>
13. Княжева І. А. Компетентнісний підхід як домінанта сучасної професійно-педагогічної освіти в умовах євроінтеграції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Збірник наукових праць. М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Спецвипуск. Том 1. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 150–153. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.1.28>
14. Knyazheva I. A. Cultural dimension of professional training of future teachers [Культурологічний вимір професійної підготовки майбутніх учителів]. *Наука і освіта*. 2023. № 4. С. 6–10. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-4-2>

15. Княжева І. А. Методологічні детермінанти дослідження професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Випуск 4(129). Серія : Педагогіка. Одеса, 2019. С. 137–142.
16. Козловський Ю. М. Методологія педагогічного дослідження: навч. посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 196 с.
17. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід. Укладачі: Антонюк Л. Л., Василькова Н. В., Ільницький Д. О., Кулага І. В., Турчанінова В. Є. Київ, 2016. 61 с.
18. Конверський А. Є. Основи методології та організації наукової діяльності: Навч. посіб. Для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352с.
19. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2006. 206 с.
20. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : Курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
21. Машкіна С. В., Усатенко Т. П., Хомич Л. О., Шахрай Т. О. Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності. Монографія. ПООД НАПН України, 2016. 168 с.
22. Машталер А. А. Культура інноваційного мислення в освіті: інформація, творчість, знання: монографія. Київ: Інформ. системи, 2012. 284 с.
23. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт.кол.: Є.М.Хриков, О.В.Адаменко, В.С.Курило та ін.; за аг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова; Держ. закл., «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 248 с.
24. Методологія та організація наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Полтава : Оріяна, 2012. 183 с.
https://dut.edu.ua/uploads/l_1344_90766068.pdf
25. Самсонов В. В., Сільвестров А. М., Тачиніна О. М. Методологія наукових досліджень та приклади її використання: Навч. посібник. Київ: НУХТ, 2022. 385 с.
<https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/47687/1/MND.pdf>
26. Сисоева С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
27. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження: монографія. Харків: 2018. 294 с.
28. Шабанова Ю. А. Системний підхід у вищій школі: підручник для студентів магістратури за спеціальністю «Педагогіка вищої школи». Дніпропетровськ: НГУ, 2014. 119 с.
<https://studfile.net/preview/5063520/>

Інформаційні ресурси

1. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

2. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
3. Вісник психології і педагогіки. Український електронний психолого-педагогічний ресурс. Електронний збірник наукових праць. URL: www.psyh.kiev.ua
4. Бібліотека Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. URL: <https://librarv.pdpu.edu.ua>.
5. Електронний архів (репозитарій) Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua>.
6. Одеська національна наукова бібліотека. URL: <http://odnb.odcssa.ua>.
7. Національна бібліотека України імені В. Вернадського URL: <http://www.nbuv.gov.ua>.
8. Національний репозитарій академічних текстів. URL: <http://nrat.ukrintei.ua>.